

A R B E T A R R Ö R E L S E N S P O L I T I S K A I D É E R

Av *Herbert Tingsten*

Socialismen i socialdemokratins form vann jämförelsevis sent in-
steg i Sverige, och dess framgångar blevo under de första år-
tiondena mycket begränsade. Detta sammanhänge dels med att
en större, under de för industrialismen kännetecknande förhållandena
levande arbetareklass växte upp först i slutet av 1880-talet — den av-
görande expansionen inträdde omkring sekelskiftet — dels att de socia-
listiska idéerna till en början fängslade endast en liten del av denna klass.
Då skraddaren August Palm år 1881 började sina agitationsturnéer i lan-
det, väckte dessa visserligen uppmärksamhet inom vida kretsar på grund
av idéernas nyhet och påstådda revolutionära karaktär, men anslutningen
blev länge obetydlig. Vid det socialdemokratiska partiets bildande år 1889
beräknades medlemsantalet till något över 3.000. Under de följande åren
steg det sakta, till 5.600 år 1892 och 10.000 år 1895. Det följande årtion-
det medförde, sedan fackföreningsrörelsen tagit fart och arbetarna genom
denna förts över till socialismen, en väsentlig uppgång; år 1905 var med-
lemsantalet i partiet 67.000.

Källorna till den unga socialdemokratiens åskådning äro att söka på
skilda håll. Flera föreningar framlade program och allmänna deklara-
tioner, så det av Palm bildade Svenska socialdemokratiska arbetareför-
bundet 1882, Socialdemokratiska föreningen i Stockholm 1885 och den
s. k. Sydsvenska arbetarekongressen år 1888. På partikongresserna före-

kommo stundom livliga programdebatter, men till en början förklarades den tyska socialdemokratiens program av år 1875 (det s. k. Gotha-programmet) gälla även för Sverige, och först år 1897 antog partiet ett självständigt program. I den teoretiska debatten framträdde främst en rad unga, utanför arbetareklassen stående intellektuella, vilka voro verksamma inom partipressen. Hjalmar Branting blev 1887 redaktör för den något tidigare startade Social-Demokraten i Stockholm, Axel Danielsson utgav Arbetet i Malmö 1887—1899, Fredrik Sterky Ny Tid i Göteborg 1892—1898. Till denna grupp kunna också räknas C. N. Carleson, 1892—1896 redaktör för Social-Demokraten, Hinke Berggren, som blev den anarkistiskt influerade riktningens främste representant, och A. Werme-
lin, som under 1880-talet utgav ett par spridda socialistiska broschyrer. Bland de män ur arbetareklassen, som under den första tiden gjorde sig gällande, kunna nämnas August Palm, som under flera perioder utgav Folkviljan, K. J. Gabrielsson, redaktör för Folkbladet 1894—1901, Pehr Erikson, som redigerade Folkets röst 1887—1889, samt F. V. Thorsson. Den inom rörelsen kontinuerligt verksamma ledande gruppen bestod av några få personer. Typiskt är att endast tre av de ledande, Branting, Sterky och Thorsson, deltog på samtliga fyra partikongresser under 1880- och 1890-talen.

I ett brev från år 1910 skrev Branting till den tyske socialdemokraten Eduard Bernstein, att hans egen "socialistiska uppfostran nästan uteslutande varit tysk", och han tillade, att "de tyska partivännerna (och deras lärjungar danskarna) överhuvud bildat den svenska rörelsen efter sitt mönster". Detta är ingen överdrift. Den äldre svenska socialdemokratin är ur ideologisk synpunkt knappast annat än en avspegling av den tyska. Karl Marx — och i avgjort mindre grad Ferdinand Lassalle — framstod som den ojämförlige auktoriteten och hans skrifter, särskilt de mindre och mera lättillgängliga, voro de egentliga utgångspunkterna för debatten. I övrigt lästes huvudsakligen tyska broschyrer och tidningar, och meningsbrytningarna i Tyskland väckte ofta genljud i Sverige. Detta sammanhänge därmed, att den svenska idédiskussionen under slutet av 1800-talet alltigenom — icke minst inom det konservativa lägret — starkt påverkades av den tyska, och att den tyska socialdemokratin vid denna tid var världens bäst organiserade och teoretiskt mest livaktiga och klart utformade.

De svenska socialdemokraterna utgingo alltså från vad man kan kalla Marx' stora perspektiv. Enligt den materialistiska historieuppfattningen bestämdes utvecklingen i sina stora drag av ekonomiska faktorer, av de produktionskrafter och produktionssätt, som under skilda tider dominera-

de. Enligt klasskampsläran stodo i avgörande skeden två klasser mot varandra, av vilka den ena, härskande klassen, representerade ett föråldrat produktionssystem, medan den andra, revolutionära klassen var bärare av den nydaning, som i grunden möjliggjordes av ekonomiska förändringar. Staten var i realiteten ett organ för det klassvälde, de besittandes välde över de egendomslösa, som hittills präglat mänsklighetens historia. I det föreliggande skedet voro de kämpande klasserna å ena sidan ägarna av de industriella produktionsmedlen — kapitalisterna, företagarna, storborgarna — å andra sidan de proletärer, som på grund av sin fattigdom måste arbeta i de förras tjänst. Kapitalismens vinster uppstodo genom att en del av det värde, som producerades av arbetarna, tillföll produktionsmedlens ägare (det s. k. mervärdet). Genom denna utsugning och genom den hårda inbördes konkurrensen, samlades rikedomerna allt mera fullständigt hos ett allt mindre fåtal; den ackumulerades och koncentrerades. Det stora flertalet, proletariatet, blev samtidigt allt fattigare (utarmningsteorin). De ännu bestående mellanklasserna — småhandlande, hantverkare — överfördes genom industrialiseringsprocessen till proletariatet. En liknande utveckling ägde rum inom jordbruket; även här skulle småningom ett fåtal godsägare ställas mot en väldig majoritet av proletariserade anställda. Detta system led emellertid av en inre motsättning, som framkallade kriser och till slut kulminerade i en katastrof. Kapitalisterna kunde inte avsätta sina varor, kampen mellan de få rika och de många fattiga intensifierades; det blev tydligt att om samhället övertog produktionen, dennas resultat skulle bli tillräckliga för alla. Genom en, vare sig fredlig eller våldsam, social revolution skulle omvälvningen ske. "Expropriatorerna exproprierades"; produktionsmedlen överfördes till det allmänna, till samhället; staten kunde som ett överflödigt organ till skydd för äganderätten avskaffas; samhällsklasserna skulle uppgå i en högre enhet, och den stegrade produktionen skulle avlägsna alla svårigheter i fråga om fördelningen av det frambringade.

Dessa tankegångar återfinnas, mer eller mindre klart återgivna, i de svenska programmen och andra ideologiska inlägg. I socialdemokratiska föreningens i Stockholm program av år 1886 heter det exempelvis: "Arbetet är källan till all rikedom och all kultur, och hela vinsten därav bör sålunda tillfalla dem som arbeta . . . I det nuvarande samhället äro arbetsmedlen monopol för en viss klass, för kapitalisterna. Att arbetarklassen hålles i beroende av dessa är den yttersta grunden till eländet och förtrycket i alla former. Det socialdemokratiska arbetarepartiets mål är därför att avskaffa det nuvarande produktionssättet (lönesystemet) och låta arbetsmedlen, det nuvarande privatkapitalet, övergå till att bliva

samhällets gemensamma egendom, det enda sättet att tillförsäkra arbetaren full ersättning för hans arbete." Och några satser i de "allmänna grundsatser", med vilka det första partiprogrammet av år 1897 inleddes, lyda: "Socialdemokratien skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetarklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen . . . Huvudorsaken till de lyten, som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som upplöst de gamla småborgerliga samhällsförhållandena, samlat förmögenheten i ett mindretals händer och delat samhället i arbetare och kapitalister, med mellanliggande lager av dels försvinnande äldre samhällsklasser — småbönder, hantverkare och småhandlare — dels uppkommande nya . . . (Omdaning) kan endast ske genom upphävandet av det privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen och dessas förvandling till gemensam, hela samhället tillhörande egendom, samt den planlösa varuproduktionens ersättande med en socialistisk, samhällets verkliga behov motsvarande produktion . . . Socialdemokratien vill därför genomföra även arbetareklassens politiska organisation, sätta sig i besittning av den offentliga makten och efter hand förvandla till samhällelig egendom alla produktionsmedlen — transportmedlen, skogarna, gruvorna, bruken, maskinerna, fabrikena, jorden."

Ett klart och representativt uttryck för åskådningen är Brantings senare i broschyrform utgivna tal i Gävle den 24 oktober 1886: "Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk?" Med all rätt har Z. Höglund betecknat detta tal som "den svenska arbetarrörelsens självständighetsförklaring och den svenska socialismens första programskrift". I allt väsentligt följde Branting marxistiska tankegångar. Under den fria konkurrensens system, framhöll han, sökte man göra tillverkningskostnaderna och därför också lönerna så låga som möjligt. "Arbetslönerna . . . sträva att hålla sig på den lägsta nivå, som ännu medger livets uppehälle och uppfödandet av nästa generation löneslavar . . ." Storproduktionen ledde till mellanklassernas försvinnande och till ett allt klarare motsatsförhållande mellan kapitalister och proletärer. Arbetarrörelsen borde erkänna stordriftens företräden och icke söka driva utvecklingen tillbaka, men skulle, i motsats till den härskande liberalismen, verka för en sådan omdaning av samhället, att produktionens resultat komme alla till godo. Det gällde att bringa en högre grundsats till seger, "den ordnade, samfälliga, samhälleliga produktionen, vilken lika väl som frikonkurrensen passar för varutillverkningen i stor skala, men som icke har dennas ohjälpliga brister i avseende på arbetsvinstens fördelning". Branting uppställde till slut frågan,

om socialismens mål borde vinnas genom revolution eller reformer. Om borgarklassen vägrade att bevilja kravet på folkstyrelse, kunde revolutionära metoder bli nödvändiga, men bäst vore om man kunde gå fram med legala och fredliga medel. "Allmän rösträtt är således priset, för vilket bourgeoisien kan få köpa sig avveckling medelst administration, i stället för konkurs, anhängiggjord vid revolutionens domstol."

Redan på ett tidigt stadium började emellertid vissa svårigheter i den marxistiska ideologin framskymta i debatten, särskilt i inlägg av de båda kunnigaste och teoretiskt mest intresserade ledarna, Branting och Danielsson. Man kunde konstatera, att utvecklingen icke i allo förlöpte enligt Marx' förutsägelser. Den fortskridande utarmningen av proletärerna kunde icke fastställas; i stort sett medförde industrialiseringen en höjning av levnadsstandarden. En ackumulation och koncentration av kapitalet låg visserligen i själva storproduktionens natur, men den fick icke den omfattning och skärpa, som man tänkt sig. Inom jordbruket kunde överhuvud icke någon avsevärd tendens i av marxismen hävdad riktning skönjas. I anslutning till en uppfattning, som framförts redan av Marx, men hos honom trätt i skuggan för de på lång sikt ställda prognoserna, började man allt starkare uppmärksamma möjligheten av att förbättra arbetareklassens läge redan inom det bestående, till sin natur kapitalistiska samhällets ram. I de skilda programmen upptogs fordringar av konkret beskaffenhet, vilka inom en jämförelsevis nära framtid kunde tänkas förverkligade. Sålunda krävdes i 1897 års program bland annat införande av progressiv inkomst- och förmögenhetsskatt samt arvsskatt, normalarbetsdag på högst åtta timmar, förbud mot barnarbete och nattarbete, lagstiftning om samhällelig hjälp vid sjukdom och olycksfall. Då Branting år 1897 som den förste socialdemokraten inträdde i riksdagens andra kammare, verkade han energiskt för begränsade reformer, såsom samhällelig kontroll över gruvdriften samt ålderdoms- och invaliditetspensionering; han betonade till och med, att socialpolitiska reformer av denna art kunde bli ett medel till social utjämning.

De socialdemokratiska ledarna hävdade visserligen, att denna på mindre framsteg inriktade verksamhet icke stod i strid med tanken på en total omvandling av samhället genom proletariatets seger och socialisering av produktionsmedlen. Men uppenbart var, att en viss tendens till motsättning förelåg. Om arbetareklassens läge avsevärt förbättrades genom successiva reformer och om det socialdemokratiska partiet under arbetet för dessa reformer samverkade med borgerliga riktningar, kunde skillningarna mellan klasserna icke gärna få den klarhet, klasskampen icke den skärpa, som förutsågs i det stora socialistiska perspektivet. I många ut-

talanden kring sekelskiftet framträder också en gryende medvetenhet om detta förhållande. Klarläggande äro några ord av Branting i ett år 1900 hållet föredrag: "Så länge partiet består allenast av några få personer, som sakna möjlighet att utöva något egentligt politiskt inflytande, ligger det i sakens natur att dess satser skola få en mera abstrakt form och att huvudvikten skall läggas på framtidsmålen. Blir det däremot så, att arbetarklassen börjar att få fingrarna med vid samhällsmaskineriet, komma en del närliggande mål till förbättring av dess ställning att framställa sig med så bjudande makt och taga så stort utrymme av tid och intresse, att de mer avlägsna komma att relativt skjutas å sido."

Under alla förhållanden kunde en socialistisk omdaning av det svenska samhället icke antas vara möjlig inom en nära framtid. Kapitalismen i Sverige befann sig ännu på ett tidigt utvecklingsstadium, jordbruket dominerade bland näringsgrenarna, endast en ringa del av folket hörde till proletariatet i egentlig marxistisk mening, industriarbetareklassen. Härtill kom, att enligt gällande bestämmelser det stora flertalet arbetare voro utestängda från politiskt inflytande. Enligt det krav på en inkomst av 800 kronor (eller innehav av en fastighet, värd 1.000 kronor), som gällde för rösträtt till andra kammaren, ägde endast en del av de mera välställda hantverkarna och arbetarna denna rätt, och vid de kommunala valen, som lågo till grund för första kammaren, dominerade de besuttna folkgrupperna på grund av en efter inkomst och förmögenhet graderad röstskala. Därest socialdemokratin skulle kunna få en maktställning med fredliga medel — och andra vägar voro i realiteten utsiktslösa — måste den inrikta sig på att i samverkan med andra vänstergrupper genomföra demokratin. Genom den legalt så gott som obegränsade tryck-, yttrande-, förenings- och församlingsfriheten funnos också förutsättningar att arbeta för detta mål. I stor utsträckning blev den unga socialdemokratin därför en rösträttsrörelse. Det vanliga resonemanget var det nyss återgivna av Branting, enligt vilket partiet räknade med att de härskande folkgrupperna skulle ge vika för rösträttskravet och att en politisk framryckning sålunda skulle möjliggöras på demokratisk bas. Från denna utgångspunkt antogos en rad resolutioner och programförklaringar för allmän rösträtt. I första rummet siktade man på andra kammarens utformning. Partiet deltog i de s. k. folkriksdagarna 1893 och 1896, vilka åsyftade att ge eftertryck åt rösträttskravet; gång efter annan upptogs tanken på anordnande av en storstrejk för att öva påtryckning i samma riktning, och en sådan strejk, vilken genom sin stora utbredning säkerligen tjänade till att upp- mjuka de konservativas motstånd, kom slutligen till stånd år 1902.

Denna taktiska linje, enligt vilken man i första hand skulle verka för

demokratins genomförande, segrade dock icke utan motstånd. Inom partiet framträdde omkring år 1890 en halvt anarkistisk riktning, ledd av Hinke Bergegren, som förklarade den på vinnande av parlamentariskt inflytande inställda verksamheten onyttig och direkt skadlig. Partiet borde i stället koncentrera sig på att genom propaganda och organisation förbereda en revolution. Huru denna skulle gå till, blev icke närmare klarlagt; det talades om "direkt aktion" och "handlingens propaganda", och man tänkte härvid dels på en generalstrejk, som på en gång skulle leda till erövring av makten, dels på enstaka våldsaktioner efter internationellt anarkistiskt mönster. På 1891 års partikongress kom det till en uppgörelse mellan de båda stridande riktningarna inom partiet. Utgången blev en seger främst för den moderata riktning, som främst företrädades av Branting. I en resolution, som icke var alldeles klar, men i varje fall tog avstånd från den egentliga anarkismen, förklarade kongressen, att partiet såsom ett revolutionärt parti måste taga i betraktande "möjligheten av att det organiserade våldet kan bli det lidande proletariatets slutliga förlösare. Men så länge ännu icke den allmänna rösträttens fredliga medel är prövat, uttalar kongressen på det bestämdaste sitt ogillande av all slags dynamitagitacion och stämplar såsom förrädare mot våra principer sådana agitatorer, som upphetsa massorna till våldshandlingar mot enskilda". Samtidigt upprepades ett beslut av 1889 års kongress, som betonade, att man icke strävade efter "en våldsam revolution", utan ville "förebygga obetänksamma, våldsamma utbrott av folkets missnöje, bakom vilka ingen tillräcklig makt skulle kunna ställas". Bergegren och hans meningsfränder uteslötos emellertid icke ur partiet, och i det år 1897 bildade Socialistiska ungdomsförbundet gjorde sig under Bergegrens ledning halvt anarkistiska tendenser fortfarande starkt gällande; tidningen Brand bildade här centrum för propagandan. Även inom de grupper, som stodo bakom resolutionerna vid 1891 års kongress, voro meningarna om det s. k. parlamentariska arbetets värde ganska delade. Branting och efter hand Danielsson intogo en utpräglad positiv ståndpunkt; Sterky och andra voro däremot länge benägna att i val och riksdagsarbete se närmast en form för propaganda och att förutsätta nödvändigheten av något slags våldsamt aktion för socialismens genomförande. Överhuvud såg man vid denna tid den politiska demokratien som ett medel, socialismen som ett mål, och ville icke gärna bestämt binda sig för att framgå med legala och fredliga metoder. "Jag betraktar", skrev Branting i ett typiskt inlägg i denna fråga, "icke en viss partitaktik som absolut sann eller falsk, utan som lämplig eller olämplig allt efter olika förutsättningar".

Spänningen mellan det något oklara, revolutionärt färgade framtids-

perspektivet och nödvändigheten att ta ställning till dagspolitiska frågor och söka vinna begränsade framgångar, präglar över huvud alltmera den socialdemokratiska debatten under denna tid. Den stora socialistiska omvälvningen tänktes skola lösa alla problem: med socialismen skulle krigen försvinna, brottsligheten begränsas till psykiskt undermåliga, missbruket av rusdrycker vika för en kultiverad måttlighet, könsens förhållande karakteriseras av likställdhet och en av självbehärskning begränsad frihet, vidskepelsen och okunnigheten skingras av upplysning och insikt. Koncentrerade man sina förhoppningar på socialismen såsom frälsande makt, blevo dagens politiska frågor obetydliga. Men för ett parti, som ville vinna anslutning och makt, måste de vara väsentliga. De arbetare, till vilka man vädjade, nöjde sig icke med det socialistiska framtidssamhället — det liknade alltför mycket det himmelrike, till vilket man så länge hänvisat dem för tröst och upprättelse — utan fordrade förbättringar inom den tid, som de kunde överblicka. Med det politiska arbetet följde därför över hela linjen ett successivt undanskjutande av de stora perspektiven.

I försvarsfrågan härskade till en början i debatten en nästan total negativism. Man utgick från Marx' ord att "arbetarna ha intet fädernesland", försvaret vore i första rummet ett borgarklassens instrument för att undertrycka proletariatet, och värnplikten i det kapitalistiska samhället tjänstgjorde alltså som ett medel att fostra arbetarna till kamp mot sina klassbröder inom och utom det egna landet. Vid sidan av denna inställning framträdde likväl en viss nationell känsla, som emellertid snarast gällde det vardande, socialistiska Sverige. Då frågan om en betydande utvidgning av försvaret blev aktuell vid sekelskiftet, beslöt partikongressen år 1900 på Brantings initiativ att mot de från generalstab och regering kommande förslagen, som följde det tyska mönstret, ställa kravet på "ett folkligt och på demokratisk grund byggt försvarsväsen"; närmast avsåg man det schweiziska milissystemet. Den 1901 genomdrivna härordningen med dess stora utsträckning av värnpliktstiden kritiserades med ytterlig skärpa; samtidigt hävdades, att införande av allmän rösträtt vore förutsättningen för en folklig försvarsvilja. — I sitt förhållande till religionen och kyrkan var den unga socialdemokratin, delvis säkerligen under inflytande av den dåtida kyrkans skarpt avvisande hållning mot socialismen, nära nog genomgående fientlig. Dels krävdes, att statskyrkan skulle avskaffas och religionen bli "privatsak", dels fördes i agitationen en häftig polemik mot de religiösa föreställningarna över huvud; religionen vore, såsom Marx uttryckt det "ett opium för folket", ett medel att avvända uppmärksamhet från behovet av materiella förbättringar. De "hädelser",

som i dylika sammanhang förekommo, ledde till att flera av de socialistiska ledarna dömdes till fängelsestraff, ett förhållande, som icke utan överdrift betecknats som resultat av en systematisk förföljelse från myndigheternas sida. Redan under 1890-talet inträdde dock en tydlig avmattning i den antireligiösa propagandan; man började göra gällande att någon ovillkorlig motsättning icke förelåg mellan socialism och kristendom och att kristna arbetare mycket väl kunde bli socialdemokrater. — Mot den nykterhetsrörelse, som ungefär samtidigt med socialismen växte fram till en stor folkrörelse, intog socialdemokratien under sitt första decennium en likgiltig eller avvisande attityd, till en del förklarad av att nykterhetsmännen ofta företrädde en allmänt samhällsbevarande, religiöst-konservativ tendens. Icke sällan betecknades nykterhetsrörelsen som ett försök — av principiellt samma art som religionen — att leda bort arbetarnas intresse från det väsentliga målet, socialismens genomförande. Ännu år 1894 antog partikongressen på Brantings initiativ en resolution, som betonade partiets neutralitet i nykterhetsfrågan och betecknade varje förbudslagstiftning som ett ”mycket farligt ingrepp i individens mest personliga självbestämmanderätt...” Arbetarna ingingo emellertid i stor utsträckning i nykterhetsföreningar — bl. a. bildades 1896 en särskild nykterhetsorganisation, Verdandi, av huvudsakligen socialistiska arbetare — och partiets ståndpunkt förändrades. Det blev vanligt att i nykterhetsrörelsen se en hjälpare i arbetet för demokrati och att i personlig nykterhet se en hävstång till arbetarklassens höjande; spriten sades vara ett av överklassens hjälpmedel att hålla arbetarna nere. År 1905 antog partikongressen en klart positiv programpunkt i frågan, och under de följande åren gick majoriteten inom partiet på förbudslinjen. — Beträffande Kooperationen är den ideologiska utvecklingen helt parallell. Till en början var socialdemokratien även här kritisk, ty Kooperationen ansågs ägnad att försvaga och bortskymma de socialistiska strävandena. Så sent som 1894 kunde Branting kalla Kooperationen ”en föråldrad kvacksalvarkur”, som måste ”försvaga klassmedvetandet hos arbetarna”. Men inom själva arbetarklassen vann konsumentkooperationen allt större framgångar, och under 1890-talet började socialdemokratiska ledare, såsom Danielsson och A. C. Lindblad, att medverka till bildandet av kooperativa föreningar. Då en kooperativ centralorganisation bildades år 1899, skedde detta under stark anslutning från socialdemokratiskt håll, och på kongressen år 1900 betonade partiet sina sympatier för den kooperativa rörelsen. Vid Kooperativa förbundets tioårsjubileum år 1909 telegraferade Branting: ”Kooperationen bygger stilla upp socialismens samhällssystem mitt i kapitalismen, kompletterar genom direkt aktion statens och kommunens övertagan-

de av den centraliserade produktionen och blir, då den genomtränges av socialismens anda, ett outhärligt led av alltjämt ökad betydelse i arbetarklassens framryckning.”

Under det skede i den svenska socialdemokratins historia, som ligger mellan partiets starka expansion omkring sekelskiftet och dess första övertagande av regeringsansvaret år 1920, fullföljdes i det stora hela den ideologiska omvandling, vars första stadier redan ha skildrats. Den marxistiska åskådningen var visserligen fortfarande av betydelse. I den socialdemokratiska debatten framställdes gärna det framtida socialistiska samhället som produkten av en ofrånkomlig process, och kritiker inom och utom partiet kunde därför tala om en utvecklingsfatalism, som hämmade den praktiska verksamheten och försvagade initiativkraften. Klasskampsläran hörde likaledes till de föreställningar, som tillerkändes ovillkorlig giltighet; ”egentligen”, hävdade man, stodo bourgeoisien och proletariatet som oförsonliga makter mot varandra, även om det vid särskilda tillfällen i olika detaljfrågor visade sig möjligt att åstadkomma uppgörelser och till och med att etablera samverkan mellan borgerliga och socialistiska riktningar. Men dessa tankegångar blevo allt mindre tvingande för handlandet, arbetet på kort sikt och för konkreta mål allt mera dominerande. Denna gradvis skeende förändring betingades av partiets och över huvud arbetarrörelsens framgångar. Den fackliga rörelsen kom efter hand att omsluta massan av industriarbetare, och dess aktioner — jämte den väldiga stegringen av produktionen — ledde till en stadig förbättring av arbetareklassens ekonomiska och sociala läge; det bakslag, som nederlaget vid 1909 års storstrejk innebar, blev av snabbt övergående natur. Genom rösträttsreformerna 1907—1909 och 1918—1921 nådde arbetareklassen politisk fullmyndighet och fullständig likställighet med andra samhällsgrupper. I andra kammaren, där Branting under sex år ensam företrätt partiet, insattes år 1902 fyra, år 1908 trettiofyra, år 1911 sextiofyra och år 1914 åttiosju socialdemokrater; efter första kammarens demokratisering besatte partiet en tredjedel av platserna i denna kammare. Demokratins genomförande och en rad sociala reformer — ålderdomspensionering 1913, åtta timmars arbetsdag 1919 — möjliggjordes genom ett samgående med liberalerna, som kulminerade i den liberal-socialistiska regeringen 1917—1920.

Partiets snabba framväxt hade till följd, att ungdomen under en tid kom att intaga en utomordentligt framträdande ställning i dess arbete. Av den första generationens ledande män bevarade endast Branting och Thorsson sin ställning; Danielsson och Sterky dogo båda vid sekelskiftet.

En rad unga män, av vilka många kom att höra till partiets ledning, framträdde under 1900-talets första årtionde: P. A. Hansson, Rickard Sandler, Gustav Möller, Ernst Wigforss, Fredrik Ström, Z. Höglund, Arthur Engberg, Ivar Vennerström. En del av dessa voro s. k. akademiker, med student- eller universitetsexamen, andra voro självbildade arbetare. Den allmänna nivån i pressen och i den muntliga debatten företer en stadig stegring och en allt mera markerad inriktning på konkreta problem.

Vid några tillfällen inträffade utbrytningar ur partiet, vilka dock icke avsevärt försvagade dess styrka. Svenska socialistiska ungdomsförbundet (ungsocialismen) fortsatte sin halvt anarkistiska — samt antimilitaristiska och antireligiösa — propaganda. Särskilt de mer eller mindre förstuckna uppmaningarna till våldshandlingar ansågos kompromettera partiet, och år 1908 (provisoriskt redan 1905) uteslötos de ungsocialistiska ledarna. Redan tidigare, år 1903, hade ett nytt ungdomsförbund, Socialdemokratiska ungdomsförbundet bildats. Även detta visade snart oppositionella tendenser, efter 1908 särskilt företrädda i tidningen Stormklockan av dess redaktör Z. Höglund. Partiets ledning anklagades för en alltför moderat och kompromissbetonad politik, och särskilt i vissa frågor (försvarsfrågan, republikfrågan) begärdes aktivitet efter mera radikala linjer. År 1917 sprängdes partiet, och oppositionen organiserade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (vänstersocialisterna), med Höglund, Ström, Vennerström, Fabian Månsson och Carl Lindhagen bland de ledande männen. År 1921 ingick majoriteten av detta parti i den kommunistiska internationalen, medan minoriteten — bl. a. flera av de nyss nämnda politikerna — inom kort återgick till socialdemokratin. Efter den andra ungdomsorganisationens övergång till vänstersocialismen bildades inom det socialdemokratiska partiet år 1917 en tredje dylik organisation, Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Mellan detta förbund och partiet ha icke slitningar av någon betydelse uppstått.

Det år 1897 antagna programmet blev i huvudsak gällande till år 1920. På partikongresserna 1905 och 1908 beslutades dock vissa ändringar, som särskilt anknöto till jordbruksfrågan. Denna fråga hade som nämnts föga beaktats av den äldre socialdemokratin; man utgick från att i stort sett samma koncentrations- och utarmningstendenser skulle framträda här som inom industrin. På visst sätt slog denna prognos in; i slutet av 1800-talet förvärvade bolagen, särskilt för skogsavverkning, en avsevärd del av den i enskild ägo befintliga jordegendomen i vissa delar av landet, främst Norrland och Dalarna. Detta förhållande, jämte småbrukarnas svårigheter över huvud, kunde emellertid icke av ett parti, som ville företräda de fattiga folkgrupperna, rimligen behandlas enligt den marxistiska

tankegång, som i storgodsens expansion på småbrukets bekostnad såg ett nödvändigt led i kapitalismens utveckling. Det tedde sig i stället naturligt att taga småbrukets parti, även om man därigenom frångick den schematiska marxistiska linjen. I en år 1908 tillkommen programpunkt uttalades bland annat: "Jorden och dess rikedomar böra, liksom andra väsentliga produktionsmedel, bliva hela det arbetande folkets egendom. Men då inom jordbruket smådriften för närvarande består och utvecklas vid sidan av stordriften, och kapitalismen på detta område tränger fram delvis under andra former än inom industrin, måste kampen mot utsugningen föras delvis efter andra linjer. . . . För de små jordbrukarna är jorden icke ett medel att tillägna sig frukterna av andras arbete, utan endast att för tjäna åt sig och de sina ett nödortfigt uppehälle. De tillhöra liksom lönearbetarna de utsugna klasserna." I det följande krävdes, å ena sidan att staten och kommunerna skulle utvidga sitt jordinnehav på bolagens och storgodsägarnas bekostnad — varefter jorden skulle upplåtas åt kooperativa föreningar eller enskilda — å andra sidan att småbrukarnas egendom eller besittningsrätt skulle tryggas; självägande jordbrukare borde "stöddjas gentemot allt slags bolags- och storgodsvälde", och det förutsattes, att samhällelig äganderätt här icke komme i fråga. Det ideologiskt betydelsefulla i denna och andra till densamma anknutna programändringar är, att partiet sålunda för jordbrukets vidkommande slopade det marxistiska schemat och fastlog, att koncentrationen borde motverkas och smådriften och äganderätten i liten skala stöddjas. I anslutning härtill reviderades i flera punkter de allmänna grundsatserna. Framför allt infördes satser, enligt vilka mellanklasserna — småbönder, hantverkare och småhandlare — förklarades vara undertryckta av kapitalismen. Teoretiskt framträdde sålunda en tendens att betrakta även dessa klasser som "utsugna"; i praktiken innebar detta att partiet ville vidga ramen för sin verksamhet och uppträda som alla eftersatta folkgruppers försvarare mot kapitalismen.

Efter det första världskriget blev frågan om riktlinjerna för socialdemokratins praktiskt-politiska handlande aktuell som aldrig förr. Överallt framträdde efter kriget optimistiska och radikala strömningar, som krävde förbättringar av de fattiga folkgruppernas ställning genom långtgående statsingripanden. De demokratiska och socialistiska partiernas framgångar i Mellaneuropa och det kommunistiska socialiseringsförsöket i Ryssland stimulerade förhoppningarna och debatten. I Sverige, där det socialdemokratiska partiet blivit det största i båda kamrarna och där den första endast av detta parti bildade regeringen trädde till i mars 1920, framstod en omprövning av partiets program och taktik som ofrånkomlig. En sådan

kom, efter en omfattande förberedande debatt i press och broschyrer, till stånd på partikongressen i februari 1920, då det redan i realiteten var avgjort, att en rent socialdemokratisk ministär skulle avlösa den liberal-socialistiska koalitionsregeringen. Resultatet blev ett nytt partiprogram, som innebar en precisering och på åtskilliga punkter en radikaliserings av partiets målsättning.

Vid revisionen av de allmänna grundsatserna fullföljdes de tendenser, som framträtt redan i 1908 års revision. I den historiska och principiella analys, som grundsatserna innefattade, blev utsugningsbegreppet det centrala, och även en rad grupper utanför industriarbetareklassen betecknades som utsugna. I slutet av de nya grundsatserna infördes följande för tankegången belysande punkter: "...Icke blott de industriella produktionsmedlen och de naturrikedomar, som den industriella produktionen exploaterar, hava kommit i kapitalismens händer. Den gör sig till härskare även på områden, dit den industriella storproduktionen icke trängt fram. Där den låter de gamla mellanklasserna bestå, undergräver den deras ekonomiska självständighet. Ej blott hantverkare, småhandlare och utövare av fria yrken bliva skattskyldiga till kapitalet. Som bank- och bolagskapital lägger det även jordbruksjorden under sitt välde. Jordens verkliga brukare försättas, där de icke redan i egenskap av lönarbetare vid storgods helt intaga samma sociala ställning som industrins arbetare, uti ekonomisk ofrihet, tributpliktiga till en kapitalism i ständig utveckling... Men därmed följer ock en samling av alla de utsugna klasserna, som i klasskampen taga ställning sida vid sida. Denna klasskamp skall icke upphöra, förrän samhället så omdanats, att den kapitalistiska utsugningen helt är upphävd, klassamhället fallet och massfattigdomen avskaffad... Detta åter kan endast ske genom att upphäva den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen och lägga dem under samhällets kontroll och besittning samt genom att ersätta den nuvarande planlösa varuproduktionen med en socialistisk, efter samhällets verkliga behov planlagd, för välståndets höjande stegrad produktion."

Dessa satsar anknyta såtillvida till Marx, som samhället säges vara uppdelat i två grupper, utsugare och utsugna, och socialdemokratins mål förklaras vara att få bort utsugningen. Men på visst sätt är tankegången en helt annan, ty till de utsugna räknas icke blott proletariatet i egentlig mening, utan även mellanklasserna, däribland jämväl utövarna av fria yrken. Någon bestämning av begreppen utsugare och utsugna gives icke, och det är tydligt, att enligt de citerade satserna många personer kunna höra till båda kategorierna, t. ex. vara medlem av någon av mellanklasserna och tillika äga bank- eller andra bolagsaktier. Genom denna modi-

fiering av schemat kommer man emellertid fram till slutsatsen, att den stora massan av medlemmarna i ett samhälle är utsugen, att alltså situationen principiellt är densamma som om mellanklasserna försvunnit och ett fåtal kapitalister stode mot en väldig majoritet av proletariserade arbetare: slutsatsen blir sålunda att tiden är mogen för en socialisering i stor utsträckning av produktionsmedlen.

Ännu en väsentlig förändring av den marxistiska doktrinen bör framhävas. Det talas i grundsatserna om den planlöshet som vidlåder den kapitalistiska produktionen och om nödvändigheten av att åvägabringa en socialistisk, planmässig produktion genom att överföra produktionsmedlen under samhällets kontroll och besittning. Härmed förutsättes, att socialismen icke innebär blott att produktionsmedlen övergå till samhället utan jämväl en planhushållning, som icke rimligen kan tänkas komma till stånd annat än under statens ledning. Produktionsapparatusens fulländning skall icke såsom enligt Marx, äga rum i kapitalistisk, utan i socialistisk regi.

I övrigt innehåller 1920 års program i stor utsträckning samma politiska krav som föregående program. Den väsentliga nyheten var följande punkt i socialiseringsfrågan: "I samhällets ägo överföras: alla för en planmässig folkhushållnings genomförande erforderliga naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder. Sakkunnig ledning av samhällets företag under garantier mot byråkratisk skötsel. Arbetare och konsumenter deltaga i samhällsföretagens förvaltning. Samhällelig kontroll över företag, som kvarstå i enskild ägo". Med dessa satser avsågs främst att aktualisera det centrala kravet på socialisering. Denna skulle, såsom i samband med programmets utformande fastslogs, genomföras "inom hela den större del av det ekonomiska samhällslivet, som bär den typiskt kapitalistiska prägel". Stora delar av näringslivet vore dock ännu ej mogna för socialistisk drift; på dessa områden skulle samhället ingripa med kontroll och befrämja koncentrationsrörelsen, som innebure ett framsteg. Såsom närmast mogna för socialisering synes man enligt debatten ha tänkt sig banker, en del stora industrier och vissa naturrikedomar, skogarna, gruvorna och vattenfallen. Beträffande jordfrågan, som behandlades i en särskild programpunkt, upprättörlös i huvudsak de grundsatser, vilka införts i programmet år 1911. — Det näst sista momentet i den citerade programpunkten innefattar krav på s. k. industriell demokrati. Under anknytning till de gillesocialistiska teorier, som vid denna tid livligt diskuterades i England, hävdades, såsom debatten på partikongressen visar, att arbetarna borde få ett legalt reglerat inflytande på företagets ledning genom valda representanter eller till

och med helt överta denna ledning. På vissa håll såg man i denna reform ett led i eller en konsekvens av socialiseringsprocessen, på andra ansågs, att arbetarna redan inom det bestående systemets ram borde erhålla delaktighet i företagsledningen.

I överensstämmelse med programrevisionen tillsatte den första socialdemokratiska regeringen, som vid sitt tillträde betonade omöjligheten av att omedelbart framlägga några speciellt socialistiska förslag, kommittéer för utredning av frågorna om socialisering och industriell demokrati. Beträffande socialiseringsfrågan anförde statsminister Branting härvid, att den tillsatta kommittén (socialiseringsnämnden) borde beakta olika möjligheter: statlig och kommunal drift, aktiebolag med staten som deltagare och kontrollör (exempel härpå gävo redan tobakstillverkning och sprit-handel), blandad statlig och enskild besittning (Grängesbergsbolaget). Det gällde att "söka förena de fördelar för det allmänna, som kunna uppnås genom ett nödigt spelrum för det fria initiativet, och den säkerhet för att det helas bästa tillgodoses, som aldrig synes kunna vinnas på det enskilda förvärvsintressets grund. En schematisk socialisering av hela produktionen ligger fjärran från den tankegång som här utvecklats..." Den industriella demokratin kännetecknades av statsministern som "en nygestaltning av förhållandet inom industrin och jämförliga företag mellan produktionsmedlens ägare, produktionens tekniska ledare och de i produktionens olika ställningar medverkande, varigenom åt dessa sistnämnda grupper skulle beredas ett tryggt inflytande på vederbörande företags förvaltning och allmänna utveckling och därigenom främjas en nu ofta saknad solidaritet hos industrins arbetare med den produktion, som deras arbete skapar.

Idédebatten under 1900-talets båda första decennier rörde sig emellertid till mycket väsentlig del om andra frågor än de ekonomiskt sociala huvudproblemen. Intill författningsrevisionen 1918—1921 framstod demokratins totala genomförande som partiets huvudkrav. Under arbetet för detta mål och i än högre grad sedan det vunnits kom folkstyrelsen att betraktas som den självklart givna formen för partiets verksamhet. Före principbeslutet i författningsfrågan på urtima riksdagen 1918 framträdde tendenser till utomparlamentariska aktioner av halvt revolutionär karaktär för att framtvinga den önskade reformen, men sedan denna väl beslutats, var man ense om att våldsmedel under inga förhållanden finge användas i den politiska kampen. Principen att demokratin vore ett värde i och för sig, icke blott ett medel att förverkliga socialismen, fastslogs, under polemik mot den kommunistiska teorin om proletariatets diktatur, med reservationslös skärpa av partiets ledande män. Att söka föra

socialismen till seger genom en revolution, såsom i Ryssland, vore, yttrade Branting i ett tal år 1919, att frånga den för åskådningen grundläggande utvecklingstanken. ”Mognaden hos arbetarklassen kan avläsas i de utslag, som den allmänna rösträttens begagnande ger. Dessa utslag ange också tiden när arbetarklassen är mogen att övergå till en socialistisk ordning.”

När det gällde det parlamentariska systemets tillämpning inom demokratins ram inställde sig vissa svårigheter. Skulle socialdemokratin kunna delta i utövningen av regeringsmakten utan möjlighet att genomföra sitt socialiseringsprogram? Särskilt uppstod frågan, om partiet skulle kunna bilda regering i samverkan med ett annat, borgerligt parti. Dessa frågor besvarades i äldre socialistisk debatt, i Sverige såväl som i utlandet, nekande; s. k. ministersocialism måste ju enligt klasskampsteorin innebära, att socialismen helt eller delvis förvaltade en apparat, den borgerliga staten, vars huvudsakliga syfte var att tillgodose kapitalisternas intressen. Den socialdemokratiska internationalen beslöt i anslutning till denna tankegång år 1904 i Amsterdam att generellt ta avstånd från ministersocialismen; de svenska delegaterna deltog ej i den slutliga omröstningen, men stodo i princip på majoritetslinjen. Då Staaff bildade sin andra regering år 1911, avvisades hans inbjudan till det socialdemokratiska partiet att delta; Branting och andra betonade emellertid, att deras ställningstagande betingades uteslutande av principiella, ej av praktiska skäl. Redan år 1914 inträdde så till vida en förändring, som partikongressen — under opposition från ungdomsförbundshåll — förklarade medverkan i en framtida regeringsbildning lämplig under vissa förhållanden. Avgörande var säkerligen härvid, att socialdemokraterna genom att vägra att inträda i en regering kunde, såsom Branting yttrade, få ”ansvaret för fortsatt högervälde”. År 1917, då partisprängningen ägt rum, restes ingen opposition mot bildandet av en liberal-socialistisk samlingsregering, och tre år senare godtog partikongressen enhälligt en resolution, enligt vilken partiet ensamt skulle bilda en minoritetsregering. Det torde för alla ha tätt sig orimligt, att socialdemokratin, sedan den framgångsrikt verkat för den parlamentariska demokratins förverkligande, skulle undandraga sig plikten att säkra det nya statsskickets funktionering på samma sätt som andra politiska partier.

Något mera detaljerat författningspolitiskt program har den svenska socialdemokratin aldrig utarbetat. Ett par speciella frågor blevo likväl under detta skede föremål för ganska ingående debatter. Vid flera partikongresser sökte medlemmarna av ungdomsförbundet aktualisera republikfrågan och år 1911 lyckades man få republikkravet inskrivet i partiets program; den minoritet, som motsatte sig förslaget, betonade sin prin-

cipiellt republikanska uppfattning men ansåg frågan sakna omedelbart intresse. De motioner om införande av republik, som väcktes i riksdagen 1912 och 1914, samlade blott ett mindretal av partiets medlemmar. Under krisen 1918 syntes republikkravet vinna aktualitet, men sedan monarken genom sitt handlande erkänt den parlamentariska demokratin, trädde det snart ånyo i bakgrunden. Sedan första kammaren demokratiserats, har ej heller det förut ofta framförda kravet på enkammarssystem varit av någon betydelse.

I centrum av debatten både inom socialdemokratien och mellan partierna stod före det första världskriget försvarsfrågan. Inom partiet framträdde under åren efter antagandet av den nya härordningen 1901 en ständigt växande kritik och ovilja mot det nationella försvaret. Sitt fäste hade denna riktning i ungdomsrörelsen, sitt främsta debattorgan först i tidningen Fram, senare i den av Z. Höglund redigerade Stormklockan. Den linje, som här dominerade, har ofta betecknats som antimilitarism, och en stor del av propagandan ägnades åt att skildra den s. k. militarismens svagheter: den överdrivna diciplinen, kasereringssystemets sociala och moraliska vådor, snobberi och brutalitet hos befälet. Men antimilitarismen förenades i regel med en klar försvarsnihilism, det svenska försvaret borde helt avskaffas. Inom Socialdemokratiska ungdomsförbundet var till en början en riktning, som kan kallas praktisk försvarsnihilism, förhärskande: man förnekade icke den nationella enhetens värde, men ansåg att försvaret var ändamålslost, då Sverige ändå aldrig med framgång kunde motstå en stormakt — ”vad kan det tjäna till?” — att det ökade risken för krig, att det ruinerade nationen och därigenom omöjliggjorde sociala framsteg, samt att det under vissa förhållanden kunde bli ett vapen mot arbetareklassen; för att trygga landets säkerhet borde i stället strävandena inriktas på mellanfolkliga skiljedomsavtal och ett samarbete mellan arbetarrörelserna i skilda länder för att förhindra krig. I Stormklockan blev en principiell försvarsnihilism alltmera markerad; försvaret vore blott ett försvar för kapitalisterna och borde under inga förhållanden stödjas av arbetarna. I den år 1913 publicerade broschyren ”Det befästa fattighuset” förklarades: ”socialdemokratins hela militärpolitik måste gå ut på att undergräva och avskaffa klasstatens främsta maktmedel. Dess princip måste vara att till ett militärväsen i klasstaten får icke en man, icke ett öre beviljas. Här kan det ej bli fråga om att utbygga, ej heller att tolerera, ej heller att reformera, utan allenast detta enda: rasera”. Mot såväl den praktiska som den principiella försvarsnihilismen reste flertalet av partiets äldre ledare, främst Branting, bestämt motstånd. Det framhävdes, att ett försvar kunde vara av värde för

bevarandet av landets självständighet, även om det icke räckte till ett isolerat krig med en stormakt, att, om försvaret raserades i demokratiska och av socialism påverkade länder, de reaktionära staterna lätt skulle kunna göra sig till herrar över de framstegsvänliga, och att arbetareklassen i Sverige hade många värden att försvara; samtidigt underströks att demokratisering och sociala reformer krävdes för att knyta arbetarna till nationen. Efter hand gingo flera unga partimän, av vilka några tidigare varit "praktiska" försvarsnihilister, över på en mera positiv linje (P. A. Hansson, Möller, Sandler, Arthur Engberg).

Vid flera partikongresser uppstodo häftiga strider i frågan. Endast med stora svårigheter lyckades partiledningen hindra, att krav på snar, total och isolerad avrustning upptogs på programmet. Efter världskrigets utbrott fick emellertid den försvarsvänliga riktningen en starkare ställning inom partiet. De socialdemokratiska riksdagsmännen röstade visserligen mot 1914 års härordning, men något försök att uppriva det fattade beslutet gjordes icke. På 1917 års partikongress avvisades bestämt den principiellt försvarsnihilistiska åskådningen, vilket var en av anledningarna till vänstergruppens utbrytning. I 1920 års program insattes utan starkare meningsskiljaktigheter en punkt av obestämd innebörd; partiets fordringar sades omfatta "internationell ordningsmakt och avrustning".

Socialdemokratins ideologiska utveckling sedan början av 1920-talet måste främst ses mot bakgrunden av partiets bevarande och successivt utbyggda maktställning i svensk politik. Under hela detta skede har partiet varit landets starkaste; efter andrakammarvalen 1936 har det ägt en dominerande position, även om det icke under hela denna tid haft klar majoritet i riksdagens kamrar. Omständigheter, som här icke kunnat närmare diskuteras, ha emellertid lett till det egendomliga förhållandet, att en rad rent socialdemokratiska regeringar (1920, 1921—1923, 1924—1926, 1932—1936) bildades under den tid, då partiet var i minoritet, medan efter valsegern 1936 partiet bildat regeringskoalition med ett borgerligt parti (1936—1939) eller alla de borgerliga partierna (1939—1945). Först med den rent socialdemokratiska regeringens tillkomst på sommaren 1945 har partiet alltså fått möjlighet att oberoende av samverkan med andra riktningar utnyttja sin sedan åtskilliga år innehavda förhärskande ställning; 1945 års regeringsbildning kan därför antas utgöra en milstolpe i den svenska socialdemokratins utveckling.

Redan av det sagda följer, att tiden 1920—1945 i det hela utmärkts dels av en allmän politisk avspänning, dels av en häremot svarande tendens till moderation och jämkning i tidigare ståndpunkter inom socialdemo-

kratin. Minoritetsregeringarna under 1920- och början av 1930-talet kunde fungera endast under förutsättningen att uppgörelser med andra partier kommo till stånd i viktiga frågor och att särlinjer icke alltför starkt accentuerades. Detsamma gällde koalitionsregeringarna efter 1936, som till väsentlig del betingades av kris- och krigsmiljön; kompromisserna ha utformats inom regeringarna i stället för inom utskotten. De ideologiska motsättningarna mellan partierna ha icke starkare framträtt och ha i själva verket i stor utsträckning avvecklats, delvis under inflytande av det praktiska samarbetet.

Till en början bör då framhållas, att den principiella anslutningen till det demokratiska statskicket blivit allt fastare, samtidigt som uppfattningen om demokratins innebörd blivit mera nyanserad. Brantings efterträdare som partiledare, P. A. Hansson, har här med särskild klarhet och konsekvens företrätt partiets linje. "För socialdemokratien", yttrade han vid 1932 års partikongress, "är demokratins princip livsluften, den enda ordning, varunder dess ideal kunna i anda och sanning förverkligas, det enda sättet för likaberättigade och fria människor att föra den samhällseliga samlevnaden". Han har tillika understrukt, att samverkan och ömsesidiga eftergifter höra samman med folkstyrelsen och att ett majoritetsstyre utan hänsyn till minoriteterna är oförenligt med demokratien. Den nordiska demokratins framgångar, förklarade han i ett tal år 1935, beror på att "socialism och borgerlig demokrati aldrig kommit i motsättning till varandra, de borgerliga demokraterna ha icke av socialistiskräck låtit sig drivas från sina demokratiska ideal, socialdemokraterna ha icke av fruktan för besmittelse undflytt den borgerliga demokratin". Försök att reducera den politiska demokratins betydelse genom att beteckna den som formell demokrati i motsats till ekonomisk och social demokrati ha tillbakavisats. I den revision av programmet, som genomfördes vid 1944 års partikongress, ingick ett i de allmänna grundsatserna placerat principuttalande av följande lydelse: "Den rättsliga och politiska demokratin är för socialdemokratin icke blott ett vapen i striden för en ekonomisk samhällsomdaning. Den är själv ett mål, därför att den ingår som en omistlig del i den demokratiska ordning, den gemenskap av fria och likaberättigade medborgare, som är målet för socialdemokratins strävan." Genom sitt ovillkorliga fastållande vid demokratin i meningen av folkstyrelse under medborgerlig frihet har socialdemokratin klart skilt sig från kommunismen, som här som på andra punkter följt den kommunistiska internationalens linjer och i den sovjetryska diktaturen sett den sanna demokratin.

Frågor rörande statskickets utformning ha praktiskt taget saknat all

betydelse efter demokratins genomförande. Socialdemokratin har visserligen bevarat republikkravet i sitt program, även efter 1944 års revision, men man har allmänt utgått från att därigenom endast framhävas en principiell ståndpunkt, som icke kan väntas bli aktualiserad.

Mest markerad är kanske avspänningen och den socialdemokratiska ståndpunktsförskjutningen i försvarsfrågan. Här har utvecklingen försigtigt gått i skilda etapper. Efter 1920 har visserligen ingen principiell försvarsnihilism framträtt inom partiet. Men i övrigt ha starka brytningar förelagat. Att en begränsning av försvaret borde kunna äga rum sedan världskriget slutat och Nationernas förbund upprättats ansåg socialdemokratin uppenbart, och dess mening delades i princip av flera borgerliga riktningar. En socialdemokratisk regering kunde därför i samverkan med borgerlig vänster genomdriva 1925 års nedrustningsbeslut; i riksdagsdebatten förklarade statsminister Sandler, att "då försvarsväsendet ordnas i det demokratiska samhället till att bli i anda och sanning dess tjänare, vinner samtidigt också försvarstanken ett allt större rum i demokratins hjärta". Redan vid denna tid gjorde sig dock inom partiet en riktning gällande, som krävde total och isolerad svensk avrustning. Å ena sidan hänvisades till det skydd, som folkförbundet ansågs innebära, å andra sidan förklarades ett försvar meningslöst med tanke på de väldiga resurser, som nutida teknik gav överlägsna angripare. På partikongresserna 1928 och 1932 drevo avrustningens anhängare med stor energi sin ståndpunkt. Endast med svårighet kunde försvarsvännerna, som i stor utsträckning tillhörde partiets ledande krets (P. A. Hansson, Sandler, Möller), hindra antagandet av resolutioner med krav på isolerad avrustning. Omkring 1930 voro motsättningarna så tillspetsade, att man till och med talade om möjligheten av en partisprängning i försvarsfrågans tecken.

Genom det internationella lägets skärpning i början av 1930-talet, särskilt efter nationalsocialismens seger i Tyskland 1933, åvägabragtes en opinionsändring inom partiet. Inför den fara, som hotade från diktaturstaterna, frångo en rad avrustningsivrare sin ståndpunkt och anslö sig till den inom partiledningen härskande uppfattningen. Detta klargjordes redan, då en år 1930 tillsatt försvarskommission på hösten 1935 avgav sitt betänkande, och än mera, då den socialdemokratiska regeringen på våren 1936 i princip godtog tanken på upprustning. 1936 års härordning genomdrevs visserligen av de borgerliga partierna, varefter ministären Hansson avgick, men socialdemokraterna sade sig vara beredda att verkställa beslutet och handlade, sedan de på hösten samma år i koalition med bondeförbundet ånyo övertagit regeringsmakten, i enlighet med detta löfte. De väldiga utvidgningar av försvaret, som sedermera beslutats före

och under det andra världskriget, mötte ingen avsevärd opposition inom partiet. Den försvarsvänliga linjens fullständiga seger bekräftades genom att 1944 års partikongress utan avsevärda meningsbrytningar gav vederbörande punkt i folkprogrammet följande ändrade lydelse: "Utrikespolitiken inriktades på att bevara landets fred och oberoende. Den stödes av en positiv försvarspolitik."

I flera frågor av mera sekundär betydelse har utvecklingen varit likartad. Här skall blott erinras om socialdemokratins ställning till kyrka och religion. Den antireligiösa och antikristliga linjen i partiets propaganda försvagades, såsom förut nämnts, redan i början av 1900-talet, och den har under de senaste årtiondena helt försvunnit. Ett av de många bevisen på förändringen är att en särskild organisation för kristna socialdemokrater bildades år 1929, sedan 1938 benämnd Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Även kravet på statskyrkans avskaffande har i praktiken ansetts föråldrat. Under 1920- och 1930-talen av medlemmar av andra partier väckta förslag i denna riktning vunno ringa eller intet understöd från socialdemokratiskt håll. Bland annat anfördes, att statskyrkan vore av värde som ett värn mot katolicismen och antikulturella religiösa riktningar. Icke heller har partiet verkat för det gamla kravet på konfessionslös undervisning. Vid flera partikongresser, senast 1944, har likväl beslutats, att ifrågavarande punkter i programmet skola kvarstå oförändrade; vid sistnämnda tillfälle fattades detta beslut, trots att partistyrelsen påyrkat en revision, med betydande majoritet. Men i debatten synes man genomgående ha utgått från att någon politisk aktion på detta område icke, eller i varje fall icke i en nära framtid, kan komma i fråga.

Förändringarna på de nu berörda punkterna kunna sägas innebära såväl en avideologisering, d. v. s. en övergång från stora historiska perspektiv till konkreta och närliggande motiv, som en avradikalisering i partiets program, ett närmande till de borgerliga riktningarna. Vad beträffar de ekonomiskt-sociala huvudfrågorna är förändringen mera komplicerad. Att en betydande ideologisk uppmjukning, eller riktigare ett undanskjutande av de ideologiska synpunkterna, även här ägt rum, är ostridigt. Den marxistiska åskådningen är icke längre den ram, inom vilken man tänker och arbetar, snarare är den en tradition, vilken vid särskilt betydelsefulla tillfällen ännu någon gång åberopas. Av den tidigare tendensen till utvecklingsfatalism spåras föga; klasskampstanken framföres icke annat än möjligen som ett allmänt konstaterande av sociala motsättningar, medan den speciellt marxistiska klasskampsteorin undanskjutits; man tror icke längre på de marxistiska socialteoriernas ovillkorliga giltighet; vissa äldre föreställningar, såsom läran om mervärdet, ha

totalt försvunnit ur debatten. Detta sammanhänger med, att impulserna under senare tid i stor utsträckning hämtats från den realistiskt inriktade anglosaxiska, särskilt den engelska socialismen. Men denna ideologiska uppmjukning eller — om man så vill — upplösning, har, såsom särskilt diskussion och förslag under den senaste tiden visa, kunnat kombineras med starkt radikala tankegångar, framställda och motiverade utan avsevärd ideologisk apparat av äldre typ.

Det har talats om en liberalisering av socialdemokratin, en utveckling i liberal riktning, under 1920-talet. Under denna tid tog partiet i själva verket knappast några större initiativ av speciellt socialistisk färg. De tre socialdemokratiska minoritetsregeringarna nöjde sig, liksom partiet under oppositionstider, med att söka genomdriva socialpolitiska reformer, som ansågos främst vara till fördel för arbetarklassen och att motarbeta förslag av, som man ansåg, reaktionär natur, t. ex. de av högern företrädde tullkraven. En central roll spelade länge arbetslöshetsfrågan. Under den stora arbetslöshet, som följde på världskriget, ville socialdemokraterna tillämpa en i skilda hänseenden mera generös understödspolitik än de borgerliga, och två av partiets regeringar föllo på denna fråga (1923 och 1926); någon från de andra partiernas politik principiellt skild riktning företrädde partiet likväl icke. Endast en gång, vid 1928 års riksdag, framlades ett markerat radikalt förslag, nämligen om en genomgripande höjning av de direkta skatterna, främst arvsskatten, men några resultat vunnos icke. Partiets moderation måste ses mot bakgrunden dels av dess minoritetskaraktär, dels av det förhållandet, att de radikala framstötarna syntes försvaga anslutningen bland väljarna; 1920, då efter socialiseringsnämndens tillsättande socialiseringsfrågan stod i förgrunden, och 1928, då det vid föregående riksdag framförda skatteförslaget var en huvudpunkt i valpropagandan, led partiet tydliga, om än icke synnerligen kännbara motgångar.

Särskilt beaktansvärt är att de av den första socialdemokratiska regeringen tagna initiativen icke fullföljdes. Den kommitté, som fått till uppdrag att utreda den industriella demokratins problem, framlade visserligen ett — föga långtgående — förslag om rätt för de vid ett företag anställda arbetarna att genom representanter förhandla med ledningen i vissa frågor rörande företagets skötsel. Förslaget mötte dock ett visst motstånd på fackföreningshåll — där man i de förordade förhandlingsorganen såg en fara för konkurrens med de fackliga organisationerna — och det kom icke att bli utgångspunkt för någon proposition till riksdagen; inom några år var den omkring 1920 livligt debatterade frågan om industriell demokrati avförd ur propagandan. I grunden likartad blev utvecklingen

i socialiseringsfrågan. Den tillsatta utredningsnämnden avgav visserligen en rad betänkanden — framför allt rörande socialiseringsfrågans läge i andra länder och rörande vissa svenska inrättningar och förhållanden — men något förslag i själva sakfrågan framlades icke, trots att nämnden gång efter annan utlovade ett dylikt. I själva verket visade det sig vid överläggningar mellan nämndens och partistyrelsens medlemmar omkring 1930, att man icke kunde enas om någon socialiseringsaktion och att synnerligen divergerande och i och för sig oklara föreställningar förelågo rörande socialiseringsprincipens innebörd och möjligheter. Under 1930-talet avvecklades nämnden successivt utan att ha givit något egentligt bidrag till frågan om socialisering i Sverige.

Den internationella ekonomiska kris, som efter åtskilliga välståndssår nådde Sverige under år 1931 och skärptes under de båda följande åren, föranledde starka meningsbrytningar inom partiet. Inför jordbrukets nödläge och den snabbt stigande arbetslösheten bland industriarbetarna hävdade man på vissa håll i anslutning till Marx' prognoser, att den kapitalistiska produktionsordningen stod inför en avgörande kris och att en socialiseringsaktion i stor stil borde propageras och förberedas. Partiledningen arbetade emellertid för ett mera kortfristigt program till krisens bemästrande: de arbetslösa borde användas till beredskapsarbeten, d. v. s. arbeten som betalades med marknadslöner och gällde mera direkt allmännyttiga företag; tidigare hjälptes de arbetslösa dels genom kontantunderstöd, dels genom s. k. reservarbeten, som betalades med lägre löner än den öppna marknadens och, då de icke fyllde något omedelbart behov, ej konkurrerade med annan företagsamhet. På detta sätt, och genom statssubventioner till kommunala arbeten och enskilda företag, skulle köpkraften höjas, företagsamheten stimuleras och krisen småningom övervinnas. På 1932 års partikongress stodo dessa problem i förgrunden. I en resolution uttalades allmänna sympatier för en socialiseringsaktion, men i en annan, som uppenbarligen avsågs skulle bli vägledande för den praktiska politiken, rekommenderades de av partistyrelsen utformade linjerna. Dessa blevo också under valkampanjen 1932 bestämmande för partiets agitation. Den socialdemokratiska ministär, som framgick ur valen, kunde genom samverkan främst med bondeförbundet ("kohandeln") 1933 förverkliga sitt krisprogram, men måste samtidigt i viktiga punkter frånträda partiets tidigare frihandelsståndpunkt, i det att den protektionistiska ordningen utbyggdes för att säkra avsättningen av jordbruksprodukter. Då krisen under den följande tiden mildrades och avvecklades, blev den förda "välfärdspolitik" en huvudpunkt i den socialdemokratiska propagandan,

och de vunna resultaten torde vara den väsentliga förklaringen till de stora framgångarna vid 1936 års val.

Den socialdemokratiska krispolitiken i början av 1930-talet innebar alltså ingen som helst socialisering i ordets vanliga mening utan en aktion till stöd åt den i sina huvudgrunder orubbade ekonomiska ordningen. I 1936 års valmanifest talades icke om socialism eller socialisering. Partiet sade sig vilja "befordra all sund företagsamhet, enskild och allmän, som verkar för att tillgodogöra åt folkhushållet våra rika möjligheter... Vi fördölja icke vår mening att den tekniska och ekonomiska utvecklingen kommer att nödvändiggöra produktionsformer med växande utrymme för samhällligt inflytande. Men vi betraktar som vår uppgift att stödja och stimulera näringslivet i de former, som till varje tid äro mest ändamålsenliga för att trygga och höja folkförsörjningen... Vi vilja inga andra ingripanden än sådana som motiveras av hänsynen till allmänt gagn och folkets välfärd". Detta uttalande, som klart återger den i debatten härskande linjen, synes markera den dogmatiska socialiserings-teoriens slutliga upplösning. Partiet övergick från ståndpunkten, att dess politik innebure ett successivt realiserande av en bestämd samhällsdoktrin, till principen om handlande från fall till fall med hänsyn till välfärden eller det allmänna bästa. Socialiseringsåtgärder ansågos visserligen fortfarande tänkbara, men de borde motiveras utifrån den allmänna välfärdsideologin, icke med stöd av marxismens socialiseringslära.

Under åren före det andra världskriget fullföljdes välfärdspolitiken utan några ur idéutvecklingens synpunkt märkliga initiativ. Kriget ledde till ett avsaktande i det inre reformarbetet, betingat av koncentrationen på andra uppgifter och samverkan i regeringsställning mellan socialdemokrater och borgerliga. Mot krigets slut blev debatten i dessa ämnen livligare och en radikal tendens inom partiet allt mera markerad. Särskilt framhövdes nödvändigheten av att vidtaga åtgärder, som kunde förhindra ett upprepande av arbetslöshetskriserna under mellankrigsperioden. "Full sysselsättning" blev lösen för dessa strävanden, det gällde att genom statliga ingripanden, planeringar och stöd åt produktionen säkra en jämn tillgång på arbete. Över huvud borde staten söka verka för en effektiv och på lång sikt planerad produktion, antingen genom direktiv, socialiseringsåtgärder eller ledning vid samordnandet av den produktiva verksamheten. I samband härmed föreslogs även genomförande av andra under en lång tid föga diskuterade reformer, såsom industriell demokrati, utbyggnad och reorganisation av socialförsäkringen, socialisering av det privata försäkringsväsendet samt beredande av samma utbildningsmöjligheter för alla, oberoende av ekonomisk ställning. En bild av de nya rikt-

linjerna gavs i ett av en grupp sakkunniga utarbetat efterkrigsprogram (de 27 punkterna).

På 1944 års partikongress kom partiets i olika hänseenden förändrade inställning relativt klart till synes. Vad som i det föregående kallats av-ideologiseringen tog sig uttryck i en total revision av partiets allmänna grundsatser. Det marxistiska schemat blev icke längre bestämmande; hela det till detta schema anknutna resonemanget om utsugning avlägsnades. De allmänna grundsatserna formade sig i stället till en saklig analys av det bestående produktionssystemets svagheter: otryggheten och kriserna, den ojämna inkomstfördelningen, motsättningen mellan skilda sociala grupper. Betydelsen av traditionella liberala idéer utanför det ekonomiska området underströks, och anslutningen till folkstyrelsen blev, som redan nämnts, uttryckligen fastslagen. Den enskilda äganderätten förklarades på vissa områden värdefull, samtidigt som kravet på införande av kollektiva produktionsformer och en planmässig hushållning framfördes. Följande punkter ur de allmänna grundsatserna torde ge en föreställning om deras karaktär: "Socialdemokratin vill... förena arbetarna och egendomen... Där betingelser finnas för småföretagens verksamhet, kan en sådan förening komma till stånd i den enskilda äganderätts form. Men under stordriftens tekniska förutsättningar måste kollektiva former skapas för delaktighet i egendomen. På grundval av samhällets äganderätt eller samhällets kontroll över produktionsmedlen vill socialdemokratin skapa sådana former för produktionens organisation, som ge de arbetande ökat inflytande och ansvar, självständighet och trygghet. Men vägledande blir därvid också kravet att icke endast bevara utan stärka en anda av företagsamhet och en rörelsefrihet, som kan hotas både av offentlig och enskild byråkrati... Vare sig den ekonomiska verksamheten bygger på enskild äganderätt eller olika former av kollektiv äganderätt måste den samordnas till en planmässig hushållning, om icke arbetskraft och materiella tillgångar skola gå till spillo i sysslöshet eller i en icke tillräckligt effektiv produktion... Samhällsinflytande över produktivkrafterna, delaktighet för de arbetande i egendomen, planmässighet i produktionen och jämlikhet för medborgarna äro riktlinjer för socialdemokratins strävan... De äro... uttryck för viljan att förverkliga de gamla idéer om människovärde och humanitet, frihet och likstälthet, solidaritet och samarbete, som tagits i arv från tidigare kulturtraditioner, som utformats under inflytande av nya erfarenheter, och som ständigt blivit fältropet för strävanden att bereda människorna ett friare och rikare liv."

Förskjutningen och radikaliseringsplanerna inom den eko-

nomiska politiken klarlades främst i följande punkt: "En planmässig folkhushållning som syftar till att fullständigt och effektivt utnyttja samhällets produktiva tillgångar, att bereda hela den arbetsföra befolkningen tryggad sysselsättning, och att tillförsäkra alla medborgare en levnadsstandard svarande mot det gemensamma arbetets avkastning. I all den omfattning det är nödvändigt för att förverkliga en sådan hushållning samordnas de olika formerna av ekonomisk verksamhet under samhällets ledning, och överförs i samhällets ägo, naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder."